

KAREL PALAS

KRAMERIOVA CESTA DO ARÁBIE

V úsilí o vytváření základů k novodobé literární kultuře nacházela první generace obrozenců oporu v starší domácí tradici. Snaha obnovit kontakty zvláště s písemnictvím předbělohorským projevovala se od sedmdesátých let 18. století poměrně hojným vydáváním starších českých literárních děl. Při tom však nešlo jen o prostou návaznost na hodnoty předchozích vývojových období: vedle kontinuity má tato aktivita raných obrozenců i zřetelné příznaky diskontinuity, a to nejen v rovině jazykové. Dokládá to postup V. Tháma při zařazení ukázek z veršů F. Kadlinského do almanachu *Básně v řeči vázané*,¹ ediční praxe F. F. Procházky² nebo vydávání knížek lidového čtení v obrození³. Ve všech těchto případech je evidentní, že konfrontace díla s jeho výchozí podobou nebo pramenem zvyšuje výpovědní hodnotu textu, staví autorovy záměry i dobové směřování do mnohem ostřejšího světla. Vděčným polem pro studium těchto otázek je vydavatelská a upravovatelská činnost V. M. Krameria i jeho spolupracovníků,⁴ žel z hlediska pramenného i textového dosud málo prozkoumaná. Na jeden ze spisů spojených s jeho jménem se zaměřuje náš příspěvek. Je to *Cesta do Arábie a do Země svaté, jinak Palestiny, v kteréž se všechna místa svatá, obyvatelé, jejich povahy, mravové, obyčejové, řádové a náboženství, jakož i jiné mnohé pamětihodné věci vedle uloženého pořádku vypisují. Nyní prvně vydaná Kramériusovou prací a nákladem*. Knížka vyšla v Praze r. 1804.

Údaje otištěné na titulním listě svědčí o tom, že Kramerius se plně hlásil k autorství spisu. Nabízí se otázka, v jaké míře to bylo oprávněné; při pozornějším ohledání textu totiž zjišťujeme, že obsahově je dílo v podstatě kontaminace Krameriových vlastních vět a informací převzatých odjinud, především z cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic „Cesta z Království českého do Benátek, odtud do Země svaté, Země judské a dále do Egypta a potom na horu Oreb, Sinai a sv. Kateřiny v Pusté Arábii“ (1608).⁵ Z dalších pramenů, jichž Kramerius ve svém spise využil, připomínám alespoň Oldřicha Prefáta z Vlkanova „Cestu z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny, to jest krajiny někdy židovské, Země svaté, do Jeruzalema města a k Božímu hrobu“ (1563)⁶ a Petra Ondřeje Matthioliho „Herbář, jinak bylinář velmi užitečný“ v překladu Tadeáše Hájka z Hájku (1562).⁷

Všimněme si blíže, jak Kramerius se svými prameny pracuje. Trasy Harantova putování se v zásadě drží, nikoli však důsledně. Ponechává stranou jeho líčení cesty přes Bavorsko, Tyrolsko až do Benátek, své vyprávění začíná Kréťou (Kandíí) a Kyprem (str. 6—28), poté věnuje pozornost Sýrii (str. 29—81), dále Arábii (její líčení zabírá téměř polovinu textu, str. 72—160) a končí stručným popisem Palestiny (str. 160—200). Podle této trasy je pak seskupena tematika vyprávění a popisů. Kramerius zde všude — často v doslovném znění — přejímá celé úseky z připomenutých pramenů, zvláště z Harantova cestopisu. Platí to zvláště o údajích zeměpisných, etnografických, o faktech užitečných pro životní praxi člověka z přelomu 18. a 19. století. Málokdy pomíjí v Harantově textu informace o místním nerostném bohatství, flóře a fauně a o jejich praktickém využití hospodářském, zdravotnickém apod. Zato ponechává stranou humanisticko-učeneckou výzbroj Harantova cestopisu, vypouští nebo silně redukuje obšírná líčení dávné historie jednotlivých míst, opřená o bohaté odkazy na bibli a na díla antických i mladších autorů (více smyslu projevuje pro události z novějších dějin, pro panství a výboje Osmanské říše apod.); obdobným způsobem nakládá také s drastickými scénami, s podrobným vyprávěním o životech svatých (např. život sv. Kateřiny, u Haranta zabírající podstatnou část 11. kapitoly 1. dílu, zkracuje na dvě věty), se zevrubnými popisy posvátných míst (Harantův popis betlémského chrámu P. Marie, vyplňující celou 32. kapitolu 1. dílu, je u Krameraia stažen do 6 řádků).

Smysl tohoto Krameriova postupu se ukáže v jasném světle při detailnějším pohledu na autorovy vlastní vsuvky a drobnější úpravy, projevující se často až v mikrostruktuře textu. Vychází přitom najevo, že se Kramerius řídil snahou poskytnout nejen věcné poučení o vzdálených zemích a jejich obyvatelích, ale i působit na soudobého masového čtenáře výchovně ve smyslu osvícenských principů. Autorský záměr zřetelně signalizuje rozhovor mezi Poslem a Lipanem hned na začátku Rozmlouvání prvního (str. 4n):

„Posel: [. . .] Než řekněte mi, pane sousede, víte-li, kde Vehabové, ti mahometánští odpadlci, doma jsou?

Lipan: To vím z novin: v Arábii.

Posel: Tak dobře!

Lipan: Vždyť snad mne ale mezi ně nepovedete?

Posel: A proč ne? Nejsou-li také lidé?

Lipan: I pro pána krále, mezi takovou lotrovinu!

Posel: Jen se neděste, pane sousede! Námť jest vždycky snadná pomoc: zlým se vyhneme, a dobrých se přidržíme, a tak všudy bezpečně a bez ourazu projdeme. Až dá Bůh a my přijdeme mezi Araby, zkusíme, není-li mezi nimi také tak mnoho dobrých jako mezi námi. Jen to vás prosím, nikdy nesuďte, prvé než vyslyšíte, sic snadno kolikrát s křivdou na trh vyjedete.

Lipan: Vždyť ale sám musíte vyznat, že o nich nikdy nic chvalitebného a šlechtetného neslyšíme.

Posel: To má své místo. Mnozí o nich dosti zlého píší, tak jako by na celém světě větších barbarů nebylo; ale buďte pokojné myslí, a já vás ubezpečuji, že mezi nimi také vážní a důstojní lidé jsou.“

Ve shodě s tímto krédem Kramerius postupuje v celém spise: opravuje informace získané z jiných pramenů, čelí tradovaným rasovým, nacionálním a náboženským předsudkům, líčí v příznivém světle Turky, chválí Syřany pro jejich uctivé chování (str. 50), zdůrazňuje, že „mahometáni jsou vůbec snášenliví a nemají naprosto žádného ohledu, k jakému se kdo náboženství hlásí, jestliže jen jinak řádně se chová“ (str. 11), v duchu osvícenské tolerance cha-

rakterizuje se zjevnými sympatiemi náboženské sekty v Sýrii (str. 63, 67) apod.

Do Krameriových úprav i vlastních doplňků se zřetelně promítá rovněž jeho osvícenský postoj k náboženství. Projevuje se předně rezervovaným, až skeptickým vztahem k dějům prezentovaným v starších dílech jako záznaky. Bylo by možno uvádět množství případů, kdy Kramerius právě v tomto směru podání Harantovo tlumí nebo s ním polemizuje. Pro ilustraci ocituji tři ukázky.

První úryvek se týká nebeské many, již Bůh živil starozákonní Židy. Harant o ní píše mj.: „Já-ká by to věc byla, píše se v Písmích svatých, Exod, 16.17 [. . .] Pokrm ten , kterýž jsme my jedli, byl velmi chutný a sladký. Avšak jakož těchto posledních časův všechny věci proměnu svou berouce prvnější podstaty své pozbyvají, tak i mana ta se pozměnila: než smýšlím, že za onoho zlatého věku zvláštním božím zázrakem jsoucí také lepší a chutnější býti mohla.“ (II, 111.) Kramerius o ní vypráví takto: „Naposledy musím také něco zmíniti o maně, kteráž podnes v Arábii se nalézá. [. . .] — Lipan: Nyní mi tedy řekněte, pane sousede, byla-li to také taková mana, kteréž synové izraelská na poušti požívali? — Posel: Jáť myslím, že rovněž tak chutnala a tak vyhlížela jako nynější arabská; než ale jistiti toho nemohu, protože sem jedné ani druhé neviděl a také jí nejedl.“ (Str. 148n.) — Druhý příklad se vztahuje k růži z Jericha. Harant o ní zaznamenává mj.: „O těch růžích píše Salign., tom. 9, c. 6, že by, jsouce v noci narození Krista Pána suché a zavřené, tehděž se vždycky otvírati a tůz noc zase zavřiti měly, na znamení (prý) porodu panenského.“ (I, 167.) V podání Krameriově zní pasus takto: „Některí mají za to, že ten květ toliko v noci narození Páně se rozvíjí, ale nepravě; neboť kdykoli suchý do vody se hodí, rozvíje se, a když uschne, opět se zavře.“ (Str. 188.) — Třetí úryvek je z vyprávění o Mrtvém moři. Harant v něm uvádí: „Jest pak věc hrozná a žalostivá viděti, jak ta voda ustavičně z sebe vydává páru aneb mlhu černou, smradlavou a nezdravou [. . .] Odkudž ne nadarmo Mrtvé moře slove, za příčinou svého zlého a jedovatého dýmu, od něhož netoliko zvířata a hovada, ale i ptáci, když přes ně lítají, umírají.“ (I, 174.) Naproti tomu Kramerius opouje: „Voda v něm jest slaná, hořká a smradlavá; ale nepravdivé jest, že by ptáci létající přes to moře mrtví do něho padali, anobřz na břehu jeho nalézá se mnoho škořepin rozličných hlemejžďů, z čehož souditi se dá, že v tom moři i ryby žijí.“ (Str. 189n.)

Na rozdíl od Haranta se Kramerius v textu projevuje jako vyznavač „přirozeného náboženství“, kladoucího důraz na morální aspekty života a neumrtvujícího rozum ani aktivitu člověka. Zvlášť jasně o tom vypovídají slova pronášená Poslem o strastech, které obyvatelům Kypru přinášejí mračna kobilek:

„Ale na Cypru ten prostný lid v tom obecném souzení nic na takové platné prostředky nemyslí, nýbrž oddá se na modlení, chodí s processí a chce tudy vymoci, aby jim Bůh hnedle zázrak učinil. Jáť ovšem vím, že naše povinnost jest, abychom se v každé potřebě k tomu nejdobrotivějšímu otci s synovskou důvěrností utekli; ale aby nám hned k službě byl a zázraky činil, jak zaklepáme, toho nečekejme a také toho hodni nejsme. — Lipan: A jáť myslím, že nám Bůh také proto rozum dal, abychom pomocí jeho prostředků pohledali a nečekali tak dlouho, až nám voda do huby poteče aneb až se Bohu zlíbí, aby s námi zázraky činil. — Posel: Tak dobře, pane sousede, rozum potřebí jest; a když rozum dobře vynaložíme, není žádná pochybnost, že nám Bůh svou svatou pomocí přispěje.“ (Str. 20n.)

Požadavek aktivity jedince ve prospěch celku, josefinisticky účelové preferování celospolečenských zájmů obráží se u Krameria i v jeho jednoznačném postoji k poustevnickému způsobu života, jak o tom svědčí tento úryvek:

„Posel: [. . .] Na těch Libánských horách podnes počítá se přes osm set jeskyň, v kterýchž lidé Bohu a nábožnému životu oddáni bydlili; za našich však let prázdné jsou, a myslím, že také víc k žádné potřebě nebudou. Neboť skoro v každém století obyčejové se mění, a jak to sami na oko vidíme, i ta horlivost vždycky v stejné váze nestojí. — Lipan: A co já soudím, pane sousede, vždyť lidé také pomalu rozumnější budou, když drobet pováží, že to rovně taková, ano i větší zásluha jest, když se vynasnaží, aby lidskému tovaryštvu užiteční byli, než aby na pouště zalezli a v jesky-

nich se zabeďnili. — Posel: A právě ti Libánští k tomu rozumu přišli, neboť již dávno poustevnický život opustili a raději v potu tváří, tak jako jiní lidé, chleba sobě dobývají.“ (Str. 71.)

V Krameriových spojovacích částech nacházíme dokonce i ohlasy soudobých národohospodářských teorií a josefinistický odpor k pokusům o násilné řešení sociálněpolitických problémů, vystupňovaný hrůzou, kterou vzbuzoval (nejen v našich zemích) vývoj událostí v tehdejší Francii. Dokladem toho je zmínka o syrském městě Alepa, na niž reaguje Lipan: „Nemejlím-li se, vždyť se nedávno o tom městě něco v novinách psalo;“ na to odpovídá Posel: „Psal o ovšem, ale truchlivá věc, že se tu lid zbouřil a jak v městě, tak i v okolní krajině mnoho zlého natropil. Uchovej Bůh každou obec před takovým neštěstím!“ (Str. 36.)

Krameriovův způsob práce s přejímkami a jejich využití k dobově podmíněným vlastním záměrům se neomezuje pouze na ideovětamatickou oblast, ale promítá se i do vrstvy jazykové a formové. Srovnání jeho výpůjček ze starších literárních děl by nebylo bez zajímavosti ani z pohledu lingvistického. Četné drobné korektury prozrazují, co autor, novinář a vydavatel, velmi dobře obeznámený se starší českou literaturou i se staršími podobami spisovné češtiny, považoval za potřebné jazykově modernizovat, a to nejen v lexiku, ale i v syntaxi. Jazyková analýza *Cesty do Arábie* je však nad omezené rozsahové možnosti tohoto příspěvku; jeho poslední poznámky zůstanou u žánrové stránky textu.

Jak vyplývá z předchozích řádků, Kramerius ve svém spise vydatně využil věcných informací obsažených hlavně v starší české cestopisné literatuře, materiál však rekonponoval — ve shodě s intencí díla a s dobovými literárními konvencemi — do podoby fiktivního dialogu,⁸ odvíjejícího se v týdenních intervalech při setkáních „Pražského Posla“ s hospodářem Lipanem; ti rozprávějí o vzdálených zemích, „kdež bychom se drobet, aspoň v myšlínkách, z nynějších trampot vyrazili“ (str. 4), přičemž aktivní roli má de facto jen Posel. Díky tomu, že u Krameria propadly sítím všechny informace v jeho pramenech prezentované jako jedinečné osobní zážitky a dojmy (Posel se na mnoha místech netají s tím, že vypráví o něčem, co sám nepoznal) a že vyprávění má podobu atemporální (čtenář nemá dostatek příležitosti k získání dojmu, že to, co vnímá, je vázáno na momentální prožívání vypravěčovo), transformuje se u Krameria text z cestopisného tvaru⁹ výchozího pramene do podoby dialogizovaného výchovněvzdělávacího spisu.

Četné přejímky z cizích literárních pramenů posloužily tedy Krameriovi jako pouhé stavivo k vlastnímu dílu, neboť je přizpůsobil svým záměrům a cílům, dal jim namnoze jiný smysl i nový tvar, což je zcela v souladu s tehdejšími — a nejen tehdejšími — pojetím autorství literárního výtvaru. A tak spis *Cesta do Arábie* nese právem jeho jméno.

¹ Podrobně jej vystopoval Milan Kopecký ve svém vydání *Zdoroslavička Felixe Kadlinského*. Spisy filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně, č. 175, Brno 1971, 198n.

² Blíže srov. Jan Jakubec, *Literatura česká devatenáctého století I*. Praha 1902, 444nn.; nověji též Rudolf Havel—Břetislav Štorek, *Editor a text*. Československý spisovatel, Praha 1971, 100n.

³ Podrobně o tom pojednává Jaroslav Kolár, *Zábavná četba pro lid pobělohorské doby v obrozenské literatuře*. Česká literatura 7, 1959, 414—425.

⁴ O jeho životě a díle píše nejobsáhleji Jan Novotný, *Václav Matěj Kramerius*. Melantrich, Praha 1973.

⁵ Dílo nově vydal Karel Jaromír Erben v Staročeské bibliotéce, č. IV, Fr. Řivnác, Praha 1854—1855. Podrobnou literaturu o cestopisu uvádí Jan Ráček, *Kryštof Harant z Polžic a jeho doba III/1*. Spisy filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně, č. 184, Brno 1973. Nověji o staročeských cestopisech pojednává Milan Kopecký, *Pokrokové tendence v české literatuře od konce husitství do Bílé hory*. Spisy filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně, č. 224, Brno 1979, 89—93, a Eduard Petrů, *Staročeské cestopisy z hlediska genologického*. Studia bohémica II, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, facultas philosophica, SPN, Praha 1982, 11—16.

⁶ Spis nově vydal Karel Hrdina, Praha 1947.

⁷ Novou edicí pořídili Věra Petráčková, Jaroslav Porák a Martin Steiner (Odeon, Praha 1982).

⁸ O dialogické formě srov. blíže Milan Kopecký, *K německo-česko-polské tvorbě dramatické a dialogické v 16. století*. Slawisch-deutsche Wechselbeziehungen in Sprache, Literatur und Kultur (Red. W. Kraus). Berlin 1969, 391nn; týž, *Dialog J. A. Komenského*. Studia Comeniana et historica 13, 1983, 43nn.

⁹ Blíže srov. Zlatko Klátik, *Vývin slovenského cestopisu*. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1968, 55 n.

